

**ПРИНЦИП СПРАВЕДЛИВОСТІ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ
ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У ТРУДОВИХ ВІДНОСИНАХ**

Справедливість як складне соціальне явище набуває неабиякого значення при розбудові правової держави, реформуванні правової системи. Справедливість – поняття більш широке, ніж законність, і виходить за межі законів, маючи на увазі позитивний аспект. Від ступеня справедливості залежить ефективність права і стан суспільних відносин у державі, а також аспекти гендерної рівності.

Відразу ж зазначимо, що справедливість та рівність – це різні поняття. Наприклад, принцип справедливості застосовується у момент притягнення до юридичної відповідальності, у процесі вибору заходів впливу відповідно до діяння та особи правопорушника. У свою чергу, принцип рівності встановлює певну «точку відліку», початковий статус особи, що включає його права та обов'язки як суб'єкта правопорушення.

Справедливість в юридичній літературі найчастіше розглядають як «вираження в рівному юридичному масштабі поведінки і у суворій співрозмірності міри юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [1, с.154]. Зауважимо, що в одних галузях права (наприклад, у кримінально-процесуальному праві) принцип справедливості безпосередньо закріплений у вигляді норми, в інших він виводиться з багатьох норм. Це зумовлює відмінності у формах втілення в життя волі законодавця: у першому випадку вона реалізується безпосередньо в правах і обов'язках, тоді як у другому – у засобах, методах, прийомах правового регулювання, і через них – в окремих правових нормах менш загального значення. Проте навіть при відсутності прямої згадки в нормативно-правовому акті справедливість, тим не менше, знаходить закріплення в найрізноманітніших формах: у вигляді рівності між учасниками суспільних відносин, в тому числі і незалежно від статі, шляхом встановлення певного співвідношення між правами і обов'язками, через визначення відповідного характеру цілей і засобів правових норм, шляхом індивідуалізації санкцій і тощо.

Як слушно зазначав Тоні Оноре, «той чи інший закон можна критикувати не лише за дискримінацію, коли її не повинно бути, а й за відсутність дискримінації там, де вона потрібна. Закон, який накладає військовий обов'язок однаково на обидві статі (особливо, якщо передбачається, що жінки воюватимуть), відкритий для дорікання за те, що не проводить розрізнення між чоловіком та жінкою» [2, с.109]. Справедливість, пише Т.Оноре, не ви-

магає, щоб кожне право надавалось на одній і тій самій підставі; має значення також мета розподілу певного права. Зокрема, було б, наприклад, нечесно обґрунтовувати зростом або прізвищем людини її здатність голосувати, тоді як за інших обставин, наприклад, при наборі у поліцію чи до військових навчальних закладів, зважати на зріст може бути цілком справедливим.

Зауважимо, що в суспільстві існує єдність лише щодо наріжних положень справедливості, щодо інших спостерігаються більш консервативні чи більш прогресивні погляди. Але в цілому ідея справедливості розвивається випереджальними темпами і служить важливим фактором прогресивного розвитку суспільства з його нормативною системою. Безперечно, кожному історичному періоду притаманне своє розуміння справедливості.

Етапи розвитку розуміння справедливості у філософії представлені наступним чином: «Після первіснообщинного ладу справедливність стала означати рівність людей в їхніх правах та користуванні засобами життя. Згодом справедливість починають відрізняти від простої рівності, включаючи до неї відмінності у стані людей відповідно до їх позитивних властивостей» [3, с.454], а рівно й негативних. Наприклад, Аристотель виділяв два види, дві формули справедливості: а) така, що врівноважує, тобто припускає відплату рівним за рівне і базується на принципах еквівалентності, співрозмірності; б) така, що розподіляє, котра допускає нерівний розподіл благ з урахуванням властивостей суб'єктів (їх походження, віку, статі, суспільного становища, заслуг, здібностей і т.д. [4, с.7]. Тобто дійсна рівність (справедлива) не є простою тождністю статусів, але є відповідністю статусів поведінці. Відповідність діяння та його наслідків – це сфера принципу справедливості юридичної відповідальності.

У сучасній етиці цінностей справедливість виступає попередньою умовою здійснення інших цінностей, що у сукупності позначають право. Виражаючи його сутність і одночасно будучи обставиною, необхідною для повноцінного буття системи права [5, с.435, 507], справедливість споконвічно є носієм соціально-етичного, філософського змісту. Разом з тим, як вірно зазначав Л.С.Явич, справедливість не тільки одна з найважливіших етичних категорій, вона одночасно є і юридичною категорією, оскільки справедливість поширюється далеко за межі моральних відносин і виступає однією з найважливіших засад права, законності, правосуддя [6, с.23]. Справедливість знаходить своє виявлення у різних урегульованих правових сферах, у тому числі й у трудових правовідносинах, де справедливість здобуває якості правової категорії. Точніше буде сказати, що вимога справедливості, виражена через право, виступає і як моральна, і як правова вимога. Причому, якби вона перестала бути справедливою з погляду мо-

ралі, то і будучи вираженою в праві, також не була б справедливою. Отже, справедливість, що виражається в праві, є етико-юридичним феноменом.

Включення правових ідей, що містяться в Загальній декларації прав людини, у правові системи окремих держав припускає необхідність побудови трудового законодавства на засадах справедливості, зокрема в сфері притягнення винних осіб до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності. Справедливість покарання полягає насамперед у тім, що воно правильно відображає правосвідомість і мораль суспільства. Це значить, що в міру розвитку суспільства погляди на справедливість змінилися. Зокрема, на останньому, соціалістичному, зигзагу нашої історії в основу поняття справедливості закладалася гіпертрофована ідея рівності.

При втіленні принципу справедливості виявляється нерозривність і внутрішній взаємозв'язок таких її елементів, як рівність і нерівність, що знаходяться в діалектичному сполученні. Розгляд справедливості з цих двох точок зору при застосуванні заходів дисциплінарної та матеріальної відповідальності дає можливість виділити два аспекти справедливості: той, що порівнює, і той, що вирізняє, а це, у свою чергу, дозволяє говорити, що існує розуміння такої справедливості, яка порівнює факти та обставини, і такої, що передбачає можливість відповідальності. Так, для дисциплінарної відповідальності працівників більше підходить справедливість, яка порівнює; відповідно для матеріальної, – яка передбачає відшкодування.

В.В.Похмелкін звернув увагу на те, що справедливість по-різному функціонує на різних рівнях суспільної свідомості. З цього погляду можна виділити ідеологічний (справедливість-принцип) і психологічний (справедливість-почуття) рівні. За способами формування і забезпечення вимог справедливості розрізняються офіційний (юридичний) і неофіційний рівні [7, с.18].

Під час оцінки справедливості застосування юридичних санкцій необхідно відокремлювати науковий, об'єктивний аналіз трудової діяльності від її оцінки, що ґрунтується на моральних почуттях і уявленнях. В.В.Похмелкін вважає, що зайве розглядати як самостійні поняття справедливість як оцінку і як норму, оскільки її характеристика як принципу нормативного регулювання поєднує оцінювальний і нормативний компоненти [7, с. 19].

Правий А.І.Екімов, який обґрунтовує можливість розгляду справедливості як правової категорії, так і категорії права (як компоненту нормативної системи), а також щодо необхідності проведення розмежування між такими поняттями, як «справедливість в праві», «справедливість права» і «юридична справедливість», а саме: під «справедливістю у праві» звичайно розуміють ту соціально-етичну категорію, яка одержала вираження в праві;

«справедливість права» – це те, в чому саме проявляється справедливість, що реалізується за допомогою права, і, врешті-решт «юридична справедливість» – це поняття, однозначне із законністю, яке означає, що справедливість виражається в однаковому застосуванні закону до кожного [8, с.42].

Відомий британський юрист, член Палати Лордів Лорд Денніс Ллойд розрізняє формальну справедливість, яка втілена в принципі однакового підходу до однакових справ і передбачає наявність трьох умов – існування норм, що приписують необхідну поведінку в конкретних умовах; їх загальний характер, тобто застосування до всіх і до кожного, чи до певних категорій осіб, а не вибірково; і безпристрасність, тобто їх застосування без жодної дискримінації, примусу чи, навпаки, поблажок, та «реальну» справедливість, що передбачає, окрім трьох зазначених формальних атрибутів, також і справедливий зміст та досягається, на його думку, двома методами: по-перше, гнучкістю норм, що дозволяє судді чи іншому суб'єкту застосування права можливість у рамках встановлених норм враховувати існуючі в даному суспільстві цінності і завдяки цьому позитивно підходити до права, навіть якщо це не завжди визнається; по-друге, закріпленням певних фундаментальних принципів у законодавстві, зокрема, конституціях. Цінність такого підходу полягає не тільки в тому, що він дозволяє зробити цілком відкритими принципи, покладені в основу правової системи, але й у тому, що він може зробити їх обов'язковими юридичними нормами, порушення яких переслідується в законодавчому порядку [9, с.133–156].

Справедливість в будь-якому суспільстві починається з того, що робить необхідною єдину форму людських дій, утверджує однакові нормативи поведінки для всіх членів соціальної групи, в межах якої справедливість функціонує як інтегративна цінність. У цьому зв'язку велике значення надається проблемі формальної, чи, як інакше кажуть, процедурної, процесуальної справедливості, орієнтованої на саму процедуру виконання людьми справедливих норм і принципів, основний постулат якої передбачає чесність у виборі засобів поведінки на базі існуючих в суспільстві єдиних систем соціальних норм (моралі, права, політичних, релігійних і т.д.), і лише тоді результат індивідуальної чи колективної дії може бути зарахований як виправданий чи справедливий. Варто погодитися з Г.В.Мальцевим, що є усі підстави вважати формальну справедливість, в основі якої лежить ідея нормативного уніформізму, одним з найбільших досягнень людства, джерелом походження дуже багатьох інститутів і понять, невіддільних від сучасного суспільного життя, таких, як законність, рівність перед законом, заперечення «подвійної» моралі, і тощо [10, с.155–156].

Вважаю, що принцип справедливості є одним із загальнолюдських принципів права як його універсальних нормативних заasad, що визначають сутність і спрямованість правового регулювання. Він знаходить свою конкретизацію як у міжнародно-правовій, так і у національних системах права. Зазначимо, що Статут ООН зафіксував завдання «створити умови, при яких можуть дотримуватись справедливість і повага» до міжнародного права [11]. Не дивлячись на дуже непростий шлях, принцип справедливості, на думку багатьох юристів, є принципом позитивного права.

Коли йдеться про застосування права, справедливість є навіть більш важливою, ніж справедливість у правотворчості. Справедливе застосування норм права вимагає від суб'єктів його застосування об'єктивності, недискримінаційного підходу, неупередженості та ін. Як слушно зауважив О.Костенко, для тоталітарного суспільства характерним є те, що несправедливість закону доповнюється, «коригується» несправедливістю (але вже по-іншому) під час практики його застосування [12, с.114]. З точним і безстороннім застосуванням норм права пов'язані дві проблеми: по-перше, деякі норми права є несправедливі, а тому незручні не лише для звичайних людей, а й для суддів і посадових осіб, які мають професійний обов'язок застосовувати закон таким, яким він є, і мають вирішувати, чи застосовувати їх, оскільки точне та об'єктивне застосування несправедливого закону означає поширення несправедливості [2, с.114]; по-друге, чи зобов'язані громадяни підкорятися несправедливому закону. Існують причини, з яких іноді буває несправедливим примушувати до виконання угоди, наприклад, коли повноваження сторін при її укладенні були дуже нерівні. Справедливість вимагає зміни та пристосування загальних правил до тих ситуацій, в яких вони інакше припустилися б до серйозних ускладнень.

Таким чином, забезпечення гендерної рівності при відповідальності та трудових спорах означає, що чоловіки та жінки є рівноправними учасниками трудових відносин, врегульованих за допомогою права, і жодному з них не можуть надаватися привілеї чи обмеження, виходячи з ознак статі. Усі чоловіки та жінки як суб'єкти трудових відносин мають рівні права й обов'язки, а тому вони повинні поважати рівність і своєрідність один одного, а також усі права, що властиві їх природі, визначати і здійснювати на свій розсуд відносно з іншими суб'єктами згідно з правом та в дусі загальнолюдських принципів. Жодна особа, чоловік чи жінка, не може претендувати на привілейоване становище за ознаками статі. Тобто з точки зору формальної юридичної процедури чоловіки та жінки як суб'єкти трудових відносин рівні між собою і пови-

нні знаходяться у рівних умовах під час вирішення питань щодо притягнення їх до дисциплінарної чи матеріальної відповідальності.

Список літератури: . Явич Л.С. Общая теория права. Л., 1976. 2. Оноре Тони. Про право. Короткий вступ. К., 1997. 3. Философский словарь /Под ред. И.Т. Фролова. 5-е изд. М., 1987. 4. Черданцев А.Ф. Социалистическое право и справедливость // Справедливость и право: Межвуз. сб. науч. тр. / Отв. ред. А.Ф. Черданцев. Свердловск, 1989. 5. Философский энциклопедический словарь. М., 1997. 6. Явич Л.С. Право развитого социалистического общества (сущность и принципы). М., 1978. Похмелькин В.В. Социальная справедливость и ответственность. Красноярск, 1990. 8. Экимов А.И. Справедливость и социалистическое право. Л., 1980. 9. Деннис Ллойд. Идея права / Пер. с англ. М.А. Юмашева, Ю.М. Юмашев / Науч. ред. Ю.М. Юмашев. М., 2002. 10. Мальцев Г.В. Буржуазный эгалитаризм: (Эволюция представлений о социальном равенстве в мире капитала). М., 1984. 11. Устав Организации Объединенных наций / Действующее международное право. В 3-х томах. Сост. Ю.М.Колосов и Е.С.Кривчикова. Т.1. М., 1999. 12. Костенко О.М. Справедливість закону як передумова ефективності його застосування // Законодавство: проблеми ефективності. К., 1995.

Надійшла до редколегії 31.03.06

М.М. Бурбика

СУТНІСТЬ ТА СИСТЕМА ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ ПЕРСОНАЛУ ОРГАНІВ ПРОКУРАТУРИ

Як відомо, професійний рівень будь-якого фахівця залежить від рівня набутих ним знань, умінь та навичок як під час професійного навчання, так і під час повсякденної практичної діяльності. Лише той, хто прагне здобути і постійно нарощувати професійні знання, уміння та навички, досягає позитивних результатів професійної діяльності. Як відзначають О.В.Крушельницька та Д.П.Мельничук, «професійний розвиток – це набуття працівником нових компетенцій, знань, умінь і навиків, які він використовує чи буде використовувати у своїй професійній діяльності» [1, с.92]. Про важливість професійного розвитку свідчить той факт, що переважна більшість правоохоронних органів розвинутих зарубіжних країн виділяють для цієї мети від 10 до 20 % фонду заробітної плати [2, с.56]. Основним напрямом професійного розвитку працівників органів прокуратури є професійне навчання, під яким ми розуміємо процес формування у працівників специфічних, професійних знань, навиків за допомогою спеціальних методів навчання.

Значний внесок у розробку методологічних та організаційних засад професійного навчання працівників органів прокуратури зробили такі вчені, як Б.А. Гаєвський, А.М. Давиденко, М.В. Косята, В.І. Луговий, В.І. Малюга, М.І. Мичко, О.Ф. Смирнов, В.В.Сухонос, М.К.Якимчук. Віддаючи належне досягненням вказаних вчених і використовуючи їх у своєму дослідженні, слід від-